

Rozkolnícka katolícka akcia v Československu ako skúška identity katolíkov na Slovensku

Josef Halko

Vážení páni a dámy,
keďže na tomto stretnutí hovoríme o konfesiách, náboženstve a identite, rád by som vám ponúkol tému, ktorá je v dejinách vzťahu cirkvi a komunistických režimov naprosto ojedinelá: pôjde totiž o zvláštny štrukturálny experiment z leta roku 1949, keď sa československí komunisti – investovaním obrovských finančných prostriedkov a personálnym nasadením – pokúsili umelo vygenerovať národnú cirkev, odtrhnutú od Ríma a previazanú s vládnymi kruhmi. Tento tlak bol nesporne ojedinelým testom katolíckej identity väčšiny slovenských veriacich.

Predpokladom tohto plánu bol fakt, že po vojne sa Československo ocitlo v sovietskej, a teda ideologicky komunistickej zóne. Za komunistickým nepriateľstvom voči cirkvi bola aj istá forma politickej žiarlivosti na univerzalitu cirkvi, na jej katolicitu. Ateistický komunizmus, ašpirujúci na celosvetovosť a univerzalitu, nemohol univerzálnu cirkev vnímať inak ako konkurenciu, ktorú treba čo najrýchlejšie eliminovať. Vzhľadom na intenzívnu prítomnosť katolíkov vo všetkých sférach českého i slovenského spoločenského života nemohli cirkev likvidovať priamo a bezprostredne. Museli ju najprv infiltrovať, rozložiť zvnútra. Nástrojom rozkladu sa malo stať už spomenuté rozkolnícke hnutie, maskované zavádzajúcim názvom “Katolícka akcia”. Nápad vychádzal z ateistického pohľadu na cirkev, ktorý neuznával nijaký nadprirodzený princíp jej existencie – preto sa komunisti snažili cirkev oslabiť výlučne štrukturálnymi zmenami, predovšetkým na úrovni cirkevnej hierarchie. Izolácia biskupov mala byť základom zániku cirkvi, pričom budovanie gigantického administratívneho aparátu rozkolného hnutia, ktorý mal byť dočasnou náhradnou štruktúrou, malo samo o sebe garantovať jej dynamickú existenciu.

Plán infiltrácie cirkvi prebiehal vo viacerých etapách: najprv to bola identifikácia interných konfliktných prúdov v cirkvi a jej nositeľov, následne ich kontaktovanie a funkčná a finančná podpora. Komunistická strana paralelne spracovávala verejnú mienku, najmä cez čierno-bielu prezentáciu účastníkov konfliktu, pokrokoví duchovní sa vyzdvihovali a “reakčná” hierarchia sa zasa znevažovala. Tá časom stratila aj akúkoľvek možnosť brániť sa prostredníctvom tlače, ktorá bola medzitým vyvlastnená. Spolupracovníkom režimu bola organizovaná umelá podporná kampaň.

Duchovní, spolupracujúci s režimom, vykazujú určité spoločné črty. Okrem istých sympatií voči sociálnej dimenzii komunistickej náuky a presvedčení o možnej spolupráci, bol pre nich typický konflikt s niektorým z predstaviteľov hierarchie, čo opozičných duchovných predurčovalo do role náhradníkov za postupne odstraňovaný legitímny episkopát; hralo sa kartou ich samolúbej túžby po vyšších funkciách. Na upevnenie týchto postojov bola okolo pokrokových duchovných vytvorená umelá atmosféra, falzum objektívnej reality, išlo napríklad o manipulovanie ich korešpondencie (najmä s ordinármi, ale aj s obyčajnými osobami), organizovala sa zvýšená návštevnosť nimi slúžených bohoslužieb, aby

sa necítili „izolovaní“. Na postoch vysokých štátnych úradníkov (Horák a Lukačovič ako povereníci, Škoda ako generálny tajomník slovenskej katolíckej akcie, Dechet a Scheffer ako kapitulní vikári dosadení na vakantné biskupské stolce) mali veľký vplyv na spoločnosť. Ich intervencie v prospech množstva žiadateľov boli zvyčajne vybavené kladne, čím sa živilo ich presvedčenie o užitočnosti pre cirkvi a o nespravodlivosti biskupov, ktorí ich – neuznávajúc ich zásluhy – chceli za to ešte aj suspendovať. Nezanedbateľná je aj finančná odmena, ktorá im bola poskytovaná za politickú prácu, čo ešte zvyšovalo ich závislosť od štátu a nezávislosť od biskupov. Často ich navštevovali predstavitelia režimu, ktorí im poskytovali ochranu i rôzne výhody a úľavy, hoci táto „ochrana“ bola súčasne istou formou kontroly a vydierania, keďže i ten najmenší náznak neposlušnosti neznamenal iba ukončenie politickej kurately, ale aj hrozbu prípadnej sankcie. Kontrola spočívala v častých a pravidelných rozhovoroch, testujúcich názorový vývoj pokrokového duchovného.

Aj postoj predstaviteľov cirkevnej hierarchie prešiel svojim vývojom. Po druhej svetovej vojne bol istý čas zjavný rozdiel v postojoch českého a slovenského episkopátu, a to na základe odlišných vojnových skúseností: viacerí českí biskupi zdieľali v koncentračných táboroch spoločný osud s komunistami, na základe čoho s nimi nevyučovali pozitívnu povojnovú spoluprácu a porozumenie. Slovenskí biskupi od začiatku o takejto spolupráci vážne pochybovali, a to aj na základe negatívnej skúsenosti s tesne povojnovou proticirkevnou aktivitou slovenských komunistov. Preto kým komunisti dúfali v povolenosť českých biskupov, u slovenských o nej pochybovali.

Názory dvoch skupín biskupov sa začali zblížovať po prvých zjavných útokoch na cirkvi, keď sa predstava o „pozitívnej spolupráci“ ukazovala ako čoraz iluzórnejšia. Pod tlakom totalitného režimu sa biskupi ešte silnejšie zomkli, čo dokazovali aj ich veľmi časté stretnutia. V období Katolíckej akcie už vystupovali jednotne, ako to vyznieva aj z ich spoločných pastierskych listov. Jedným z kľúčových činiteľov jednoty českých a slovenských biskupov bola aktívna prítomnosť vatikánskeho diplomata, jeho intenzívna komunikácia s biskupmi, jednotlivci i v rámci zasadaní biskupských konferencií, ktorých závery neraz podporil diplomatickými nótami.

Po celoročných a podrobných prípravách bola takzvaná Katolícka akcia vyhlásená v piatok 10. júna 1949, keď sa v pražskom Obecnom dome zhromažďilo 67 pokrokových kňazov, medzi nimi 39 zo Slovenska. Po viacerých prerežimných prejavoch prítomní schválili programový dokument „Ohlas Katolíckej akcie“. Dokument za jediného skutočného garanta mieru vyhlásil novú socialistickú spoločnosť, biskupov obvinil z uviaznutia rokovaní so štátom, keďže niektorí cirkevní predstavitelia neboli ochotní splniť základné predpoklady dohody, a to vyhlásiť lojalitu k republike. „Ohlas“ napokon sumarizuje program Katolíckej akcie a konštatuje nemožnosť prijímať „z cudziny“ akékoľvek príkazy politickej povahy, čo bola jasná narážka na pápeža a Vatikán.

Schválením programového dokumentu rozkolníckej Katolíckej akcie sa propagandistický manéver režimu nijako nekončil, práve teraz pre jeho organizátorov nasledovala akcia omnoho namáhavejšia – zozbierať pod dokument žiadúce množstvo súhlasných podpisov. Ich zverejnenie malo viacnásobný zámer: vzbudiť dojem masovej podpory „Ohlasu“; uľahčiť prácu zberateľom podpisov, ktorí pred váhajúcimi mohli argumentovať množstvom už publikovaných podpisov, a napokon vyvinúť psychologický nátlak na biskupov. Na získavanie podpisov vznikali špeciálne skupiny, ktoré dvakrát denne hlásili výsledky podpisovej akcie. Zhromažďovanie podpisov bolo namáhavé aj preto, lebo farári svojich veriacich varovali pred pascou a úskokmi. Najväčší nátlak vyvinuli na kňazov. Tlač napokon zverejnila celkom asi 1500 mien, boli medzi nimi aj mená tých, čo nikdy nič nepodpísali, ako aj nejestvujúce či dokonca mŕtve osoby. Samotní komunisti priznávali 56 falošných mien.

Keďže biskupi založenie rozkladného hnutia predpokladali, bolo len otázkou času, kedy sa po jeho vyhlásení zídu, aby dohodli nevyhnutné opatrenia. V stredu 15. júna sa tajne zhromaždili v pražskom arcibiskupskom paláci, pre istotu len v civilnom oblečení. Podarilo sa im prerokovať zásadné problémy, a to aj napriek tomu, že deň predtým bol do budovy dosadený štátny zmocnenec. V deň tajného rokovania podnikla polícia v budove raziu, ale Beranovi, ktorý ich sprevádzal, sa podarilo miestnosť s ordinármi šikovne obísť. V takejto atmosfére prítomní schválili povestný pastiersky list „Hlas biskupov a ordinárov veriacim v hodine veľkej skúšky“. Jeho text je v moderných dejinách českých a slovenských diecéz naprosto bezpríkladný, odzrkadľuje nasadenie biskupov pre dobro cirkvi a štátu, ich ochotu maximálne sa obetovať, ich pevnosť a vernosť pri naplňaní im zvereného poslania. Terminológia dokumentu vyjadruje vypäté okolnosti jeho vzniku, najmä však temnú predtuchu blízkeho prenasledovania. Toto posolstvo českého a slovenského episkopátu bolo pre režim absolútne neprijateľné, veď prvýkrát zreteľne obvinilo vládu z prenasledovania cirkvi a aj za cenu obetí vyzývalo k vernosti pápežovi a biskupom. Obsah listu mohol výrazne oslabiť, alebo celkom eliminovať propagandistický dopad široko medializovaného „Ohlasu“. Postoj biskupov čoskoro podporil Vatikán, a to dvomi úradnými zásahmi v podobe exkomunikačného dekrétu prívržencov Katolíckej akcie z 20. júna 1949 a následnou exkomunikáciou komunistov, ktorá bola uverejnená 2. júla 1949. Tento zásah bol mimoriadne účinný. Približne pol roka po vyhlásení schizmatického hnutia, keď komunisti vyhodnocovali svoj experiment, dospeli k záveru, že „katolícka akcia po začiatočných úspechoch, docielených počas podpisovania *Ohlasu* (...) nestretáva sa dnes ani zo strany duchovných so záujmom, (...) nemôžeme ju považovať za masové hnutie, lebo sa nezakorenila medzi veriacimi, okresné výbory KA sú izolované od veriacich“.

Rozpad Katolíckej akcie mal interné aj externé príčiny. Medzi vnútorné patria ideová rozpoltenosť už v jej najhlbších základoch: nazývala sa katolíckou, avšak napádala spojenia s pápežom; označovala sa za nevyhnutnú pre dobro cirkvi, ale opierala sa o suspendovaných či exkomunikovaných kňazov; vyhlasovala sa za vernú pápežovi, ale pôsobila nepriateľsky proti biskupom; mala byť spontánnym hnutím, ale bola pripravená do posledného detailu; prehlasovala sa za vôľu veriacich a pre veriacich, ale tvorili ju vo veľkej prevahe komunisti. Za takýchto podmienok bolo naozaj iba otázkou času, kedy sa v plnej nahote ukáže absolútna neudržateľnosť umelo nabudeného hnutia, kedy spadne dom postavený na piesku.

Externými, vonkajšími príčinami zániku pseudokatolíckej akcie bola úzka spolupráca biskupov s nunciom ako vyslancom pápeža, o ktorom sa mnohí kňazi zmieňovali aj vo svojich kázňach, čo bolo účinnou protiváhou snahy izolovať veriacich od hlavy cirkvi. Nevyšiel ani pokus odtrhnúť klérus od biskupov, kňazi napriek nebezpečenstvu čítali v júni roku 1949 pastiersky list biskupov, ktorý obvinil ateistický režim z pokusu rozložiť a zlikvidovať cirkev. Paradoxne vyznela aj komunistami násilne organizovaná podpisová akcia na podporu rozkolníckej akcie, ktorá napokon vyústila do odvolávania podpisov a do deklarácie oddanosti predstaviteľom cirkvi. Kňazi, ktorí boli neposlušní voči biskupom, tvorili v tomto období iba úzku skupinu, ich počet nepresahoval desať osôb. Podobne dopadla aj snaha postaviť proti kňazom ľud, veď vo viac ako sto farnostiach sa veriaci postavili na obranu farára, neraz sa vzbúrili aj proti komunistom. Na pútiach a sláveniach s biskupmi sa zúčastňovalo toľko veriacich ako nikdy predtým. Snaha rozštiepiť cirkev mala teda úplne opačný účinok: hierarchia a veriaci sa stali jednotnejší, uvedomelejší v prítomnosti ku Kristovej cirkvi.

Išlo o akési „ekleziologické precitnutie“, uvedomenie si identity člena katolíckej cirkvi, čo je dokumentované archívami, kázňami a samotnými, viacnásobne prejavými postojmi

biskupov. Najmä ordinári vzali vážne svoju úlohu strážiť pravovernosť a božie zákony, uchovať za každú cenu jednotu cirkvi v Československu s Rímom. Pravidelne poukazovali na svoje právo viesť vlastné diecézy, za ktoré boli zodpovední a odmietali akokoľvek zasahovanie do ich jurisdikcie. Rovnako často pripomínali aj svoje napojenie na rímskeho biskupa, ktoré bolo nielen čisto organizačné, ale aj hlboko ekleziálne a duchovné. V tomto zmysle sústavne pripomínali dôležitosť pápežského primátu a pápeža ako viditeľného a stáleho základu jednoty biskupov i veriacich, pričom jednotu s pápežom chápali ako životnú otázku existencie cirkvi a boli rozhodnutí potrestať prisluhovačov organizovanej schizmy.

Napriek tomu, že niektorí historici hodnotia pápežskú exkomunikáciu komunistov a Katolíckej akcie ako akt vcelku neužitočný, hlbší výskum potvrdzuje, že exkomunikácia vrhla konečné svetlo do úmyselne zahmlievaného problému, načrtla jasnú hranicu medzi tým, čo je a čo v skutočnosti nie je cirkev, čo je a čo nie je v jej prospech, pričom jasne vymedzila kritériá na posúdenie pravej katolíckej totožnosti. Exkomunikácia totiž postavila veriacich pred nutnosť jednoznačnej voľby: pokračovať s cirkvou, alebo proti nej. Účinok vatikánskeho dekrétu bol obrovský, na strane rozkolníkov zostala iba malá a jasne identifikovaná skupina duchovných. Exkomunikácia jednoznačne odmietla aj náuku ateistického protikresťanského komunizmu a komunistom strhla propagandistickú masku dobrodincov cirkvi. Spovedníci boli inštruovaní existenčne ohrozených nežiadať o opustenie straníckych radov, ale aspoň o vnútorný dištanc od jej doktríny. To stranu imanentne oslabovalo, keďže – ako sa zdá – mnohí jej členovia boli „vnútorní emigranti“ v pasívnej rezistencii umŕtvených straníkov.

Rozhodný tón exkomunikačného dekrétu vyvolal to, čo sme z hľadiska identity katolíkov už označili za „ekleziologické precitnutie“. Pomohol veriacim uvedomiť si, že skutočná príslušnosť k cirkvi má určité podmienky, ktoré pri ich neplnení automaticky nesú so sebou vylúčenie z cirkvi. Z viacerých listov, ktoré veriaci zaslali na biskupské úrady, cítiť úľak z možnosti vylúčenia z cirkvi, ako aj rozhodné odmietnutie všetkého, čo by príslušnosť k nej mohlo akokoľvek ohroziť.